

נבחן את משמעויות החלקים השונים ואת הקשרים ביניהם.

ב. ברכת א-ל שד-י וחלק הבכורה בנחלה

לקבלת אפרים ומנשה להיות כבני יעקב לנחלה יש משמעות ברורה: יעקב מוסר ליוסף את חלק הבכור, פי שנים בנחלת אביו. כך מפורש בדברי הימים:

(א) וּבְנֵי יַעֲקֹב בְּכוֹר יִשְׂרָאֵל כִּי הוּא הַבְּכוֹר וּבְחֻלְלוֹ יְצוּעֵי אָבִיו נִתְּנָה בְּכֹרְתוֹ לְבְנֵי יוֹסֵף בֶּן יִשְׂרָאֵל וְלֹא לְהַתְיַחֵשׁ לְבְּכֹרָה:

(ב) כִּי יְהוּדָה גָּבַר בְּאָחִיו וּלְנִגְדֵי מִמֶּנּוּ וְהַבְּכֹרָה לְיוֹסֵף: (דברי הימים א', פרק ה')

התורה קושרת בין החלקים 1-2 במילה "ועתה" (פסוק ה'), כלומר הכפלת נחלת יוסף מבוססת באיזשהו אופן על ברכת ה' ליעקב.

רש"י מסביר באופן דרשני שהקשר הוא שבברכת ה' ליעקב נאמר: "ונתתיך לקהל עמים", ומכפילות המילים "קהל" ו"עמים" למד יעקב שלאחר אמירת ברכה זו עתידים להתווסף שני שבטים: האחד הוא בנימין, ויעקב עצמו דואג עתה להוספת שבט נוסף על ידי הפיכת יוסף משבט אחד לשניים. פירוש דומה מובא על ידי ראב"ע בשם ר' סעדיה גאון, אלא שרס"ג איננו מתבסס על כפילות "קהל עמים" אלא על הריבוי המשתמע מהלשון "הנני מפרך", והריבוי המינימלי הוא שניים.

רשב"ם מפרש את הקשר בין ברכת ה' ליעקב לבין הכפלת הנחלה ליוסף באופן פשוט ובהיר:

כלומר, מאחר שנתן לי הקב"ה את ארץ כנען, הרי ברותי לעשותך בכור ליטול פי שני שבטים, ולכן שני בניך יטלו כנגד ראובן ושמעון.

כלומר, ברכת ה' ליעקב מבססת את סמכותו לחלק את הארץ כפי ראות עיניו.

כאמור, יעקב כאן מזכיר את ברכת ה' שניתנה לו בבית אל בבואו מפרדן ארם. השוואה של לשון הברכה כאן עם לשון הברכה שם (פרק ל"ה, פסוקים ט' -"ב) מלמדת שיעקב עושה פרפראזה של דברי ה' ואינו מצטטם במדויק. אף על פי כן, יש הקבלה ברורה בין הביטויים שם לביטויים כאן, ומדובר בשינויים לשוניים בלבד, מלבד ביטוי אחד, שנוסף כאן בפי יעקב ואיננו מצוי בדברי ה' המקוריים; זהו הביטוי "אחוזת עולם" (פסוק ג'). פירוש המילה "אחוזת" הוא קניין אחוז, מוחזק ויציב, והוא משמש במיוחד בהקשרים של קניין העובר בירושה (ראו ויקרא פרק כ"ה). הביטוי "אחוזת עולם" כאן לקוח מתוך ברכת ה' לאברהם בברית המילה (פרק י"ז, פסוקים א' - ח'), ואף היא בשם א-ל שד-י ובעלת תכנים ולשוניות דומים לברכה אצלנו, אם כי היא מורחבת יותר. כאשר יצחק מוסר ליעקב ברכה זו בשלחו לפדן ארם (פרק כ"ח, פסוקים א' - ד'), הוא איננו מזכיר את הביטוי "אחוזת עולם". וכאמור, גם בברכת ה' ליעקב הביטוי לא

פגישתם השנייה של יעקב ויוסף

א. הקדמה

בשיעור זה נעסוק בהיבטים שונים של דברי יעקב ליוסף בפגישתם השנייה בפרשה, וגם נרחיב למהלך כללי יותר בעקבות משפט אחד בדברי יעקב אלו, משפט שהתחבטו המפרשים בביאורו, ואשר נציע לו פירוש חדש.

יעקב ויוסף נפגשים שלוש פעמים בפרשתנו. בפעם הראשונה (פרק מ"ז, פסוקים כ"ט - ל"א) יעקב קורא ליוסף ומבקש ממנו לקברו בכנען ולא במצרים. בפעם השלישית (פרק מ"ט) יוסף מגיע ליעקב יחד עם יתר בני יעקב ומתברך עמהם בתורו. כאמור, נעסוק כאן בפגישה השנייה, בפרק מ"ח.

את הפגישה השנייה עם יעקב יזם יוסף, כאשר שמע על מחלת אביו. תחילה, יעקב פונה אל יוסף בפסוקים ג' - ז'; לאחר מכן, כאשר יעקב רואה את אפרים ואת מנשה שבאו עם יוסף, הוא מברך אותם (ח' - י"ד), ולבסוף הוא מסיים בדברי פרידה מיוסף (ט"ו - ט"ז). אנו נתמקד בדיבור הראשון של יעקב אל יוסף בפגישה זו, בפסוקים ג' - ז':

(ג) וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל יוֹסֵף אֶל-שְׂדֵי-נְרָאָה אֲלֵי בְלוֹז בְּאֶרֶץ כְּנָעַן וַיְבָרֶךְ אֹתִי:

(ד) וַיֹּאמֶר אֲלֵי הַנְּיֵי מִפְּרֶךְ וְהַרְבִּיתֶךָ וַנִּתְתִּיךָ לְקַהֵל עַמִּים וַנִּתְתִּי אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת לְזֶרְעֶךָ אַחֲרַיִךְ אַחֲזָתָ עוֹלָם:

(ה) וְעַתָּה שְׁנֵי בְנֵיךָ הַנּוֹלָדִים לְךָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם עַד בָּאִי אֲלֵיךָ מִצְרַיִמָּה לִי הֵם אֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה כְּרֵאוּבֵן וְשִׁמְעוֹן יִהְיוּ לִי:

(ו) וּמוֹלְדֶתְךָ אֲשֶׁר הוֹלְדָתָ אַחֲרֵיהֶם לְךָ יִהְיוּ עַל שֵׁם אַחֵיהֶם יִקְרָאוּ בְּנַחֲלָתָם:

(ז) וְאֲנִי בָבְאִי מִפְּדֵן מֵתָה עָלַי רַחֵל בְּאֶרֶץ כְּנָעַן בְּדֶרֶךְ בְּעוֹד כְּבֵרֶת אֶרֶץ לְבָא אֶפְרָתָה וְאֶקְבְּרָה שָׁם בְּדֶרֶךְ אֶפְרָתָה הוּא בֵּית לָחֶם:

(פרק מ"ח).

דברי יעקב אלו יש שלושה חלקים:

א. הזכרת ברכת א-ל שד-י ליעקב (ג' - ד').

ב. קבלת אפרים ומנשה להיות כבני יעקב לעניין נחלה (ה' - ו').

ג. הזכרת מיתת רחל וקבורתה (ז').

ג. מיתת רחל וקבורתה

הקושי באזכור מיתת רחל

מכאן אנו עוברים לחלק השלישי בדברי יעקב ליוסף - הזכרת מיתת רחל וקבורתה (פסוק ו'). מדוע יעקב מזכיר כאן את מיתת רחל וקבורתה?

רב סעדיה גאון (מובא בראב"ע), שכאמור, פירש שיעקב הבין שהחשבת אפרים ומנשה לשבטים עצמאיים מתחייבת מברכת ה' אליו, מפרש בהתאם לכך שגם אזכור מיתת רחל משתלבת בטיעון של יעקב: כיוון שאחרי שיעקב קיבל את הברכה נולד לו רק בנימין, ורחל אשתו מתה ואיננה יכולה עוד ללדת, בהכרח שתוספת הבן צריכה לבוא על ידי החשבת בני בנים לבנים. אולם, מלבד מה שמהלך זה כולו נראה רחוק מפשוטו של מקרא, פירוש זה איננו מסביר מדוע יעקב מציין כאן גם את קבורת רחל, וגם נראה שלפי פירוש זה יעקב היה צריך להזכיר את מיתת רחל יחד עם הזכרת ברכת ה' אליו (בפסוק ד'), לפני הסקת המסקנה בדברי החשבת אפרים ומנשה לשבטים עצמאיים (פסוק ה').

מפרשים אחרים (רש"י, ראב"ע ורמב"ן) מפרשים שיעקב כאן בא להתנצל בפני יוסף ולהסביר מדוע לא קבר את רחל, אמו של יוסף, בקבורת אבותיו במערת המכפלה, המקום שבו ביקש יעקב מיוסף לקבור אותו³. הקושי בהסבר זה הוא שאם כן נראה שאזכור מיתת רחל וקבורתה היה צריך להופיע לא כאן אלא לעיל, במסגרת המפגש הראשון של יעקב ויוסף בפרשה, כאשר יעקב מבקש מיוסף לקברו בקבורת אבותיו. רש"י מנסה ליישב קושי זה ומסביר שלמרות שהמניע של יעקב בדברים אלו היה להתנצל על כך שלא קבר את רחל במערת המכפלה, הוא אמר דברים אלו בגלל הקשר האסוציאטיבי עם ברכת ה' אליו, שהרי רחל מתה באותו הדרך כשבאו מבית אל, שם קיבל יעקב את הברכה הנדונה (עיינו פרק ל"ה, פסוקים ט' - כ'). אולם, עדיין נראה שהמקום וההקשר הנכון לדברים אלו הם יחד עם בקשת יעקב על קבורתו הוא.

אזכור מיתת רחל כהוכחה להכללת רחל וצאצאיה בברית ה'

נראה שיש לבאר את משמעות אזכור מיתת רחל וקבורתה כאן באופן אחר לגמרי. וכרקע לביאור, ניזכר בדברים שהעלינו לפני מספר שבועות, בשיעור על פרשת ויצא⁴, בו ראינו מהלך של חטא ותשובה של רחל - מהלך של חטא שהתמקד בגניבת התרפים, כלי הניחוש, והתבטא גם במעשים אחרים שלה; ומהלך של תשובה, שהחל בעזיבת החטא בהכנות לקראת העלייה לבית אל, והושלם בשעת מיתתה בקריאת שם בנה 'בן-אוני'.

3 המפרשים נחלקו מה אכן הסיבה לכך שיעקב לא קבר את רחל במערת המכפלה, ועיינו רמב"ן כאן.

4 וראו גם מאמרי ב'דף קשר', שמות תשנ"ח, גליון 635, 'לדמותה של רחל', בכתובת

נזכר. יעקב ככל הנראה ידע על לשון הברכה שקיבל אברהם, שכנראה נשמרה מדור לדור, וראה חשיבות גדולה בביטוי "אחוזת עולם" והבין שהוא מהווה מאפיין יסודי של הברכה, הרלוונטית גם לברכה שהוא קיבל, אף על פי שלא נזכר בברכתו. חשיבות הביטוי בעיני יעקב הייתה שמשמעותו היא שהארץ נמסרת לו כקניין ירושה נאחז ומוחזק בידו, ובידו להנחילה כפי ראות עיניו¹. משום כך יעקב אצלנו הוסיף את הביטוי - כדי להדגיש שמתוקף ברכת ה' אליו הוא מוסמך להנחיל ליוסף את חלק הבכורה בארץ.

אף ראב"ע (כאן) מפרש בדומה לפירוש זה של רש"י, ונראה שראב"ע היה ער לדגש זה של יעקב על "אחוזת עולם":

והנכון בעיני, שאמר השם אמר לי כי ארץ כנען תהיה לזרעי אחוזת עולם, ואני אתן לך בנחלת הארץ הבכורה ויקחו אפרים מנשה חלקם בארץ כאשר יקח ראובן ושמעון...

בהקשר זה יש להעיר, שההלכה לדורות היא שמוריש איננו יכול להעביר את חלק הבכורה מבן אחד לזולתו; כך מפורש בפרשת כי תצא:

(טו) כִּי תִהְיֶינָה לְאִישׁ שְׁתֵּי נָשִׁים הָאֶחָת אֶהְיֶה וְהָאֶחָת שְׁנוֹאָה וְיִלְדוּ לוֹ בָּנִים הָאֶהְיֶה וְהַשְּׁנוֹאָה וְהָיָה הַבֶּכֶר לַשְּׁנוֹאָה:

(טז) וְהָיָה בַּיּוֹם הַנִּחְלָלוֹ אֶת בְּנָיו אֶת אֲשֶׁר יִהְיֶה לוֹ לֹא יוּכַל לְבַכֵּר אֶת בֶּן הָאֶהְיֶה עַל פְּנֵי בֶן הַשְּׁנוֹאָה הַבֶּכֶר:

(יז) כִּי אֶת הַבֶּכֶר בֶּן הַשְּׁנוֹאָה יָכִיר לְתֹת לוֹ פִּי שְׁנָיִם בְּכָל אֲשֶׁר יִמְצָא לוֹ כִּי הוּא רְאשִׁית אָנֹכִי לוֹ מִשְׁפָּט הַבְּכֹרָה:

(דברים, פרק כ"א).

הלכה זו כנראה איננה מאפיין יסודי המגדיר את מושג חלק הבכורה, אלא דין מסויים שנקבע לדורות. דין זה לא נהג בימי יעקב אלא התחדש לאחר שניתנה התורה².

1 נראה שתפיסה זו עמדה גם ביסוד הרצון של יעקב שנים קודם לכן לקבל את ברכת יצחק (שלפי מחשבת יעקב כנראה הייתה אמורה להיות 'ברכת אל-ל-שד') - כיוון שיעקב קיבל את הארץ כאחוזת עולם, יצחק מוסמך להנחיל אותה בברכתו כפי ראות עיניו.

2 ייתכן שהתורה חידשה דין זה כלקח ממעשה יעקב, שהחל את העדפתו ליוסף כבר בצעירותו של יוסף, ובכך גרם להתגלגלות בני ישראל ממצרים. וכדברי הגמרא:

ואמר רבא בר מחסיה אמר רב חמא בר גוריא אמר רב: לעולם אל ישנה אדם בנו בין הבנים, שבשביל משקל שני סלעים מילת שנתן יעקב ליוסף יותר משאר בניו - נתקנאו בו אחיו, ונתגלגל הדבר וירדו אבותינו למצרים.

לימים, רחל, שבזכות שיבתה מחטאיה זכתה לנחול בארץ, הפכה לסמל עבור בניה שעתידיים לשוב בתשובה ועל ידי כך לשוב אל הארץ:

(יד) כה אָמַר ה' קוֹל בְּרָמָה נִשְׁמָע נְהִי בְּכִי תַמְרוּרִים רַחֵל מִבְּכָה עַל בְּנֵיהָ מֵאַנָּה לְהִנָּחֵם עַל בְּנֵיהָ כִּי אֵינָנוּ:

(טו) כה אָמַר ה' מְנַעֵי קוֹלָךְ מִבְּכִי וְעֵינַיִךְ מִדְּמָעָה כִּי יֵשׁ שָׂכָר לִפְעֻלָּתְךָ נְאֻם ה' וְשָׁבוּ מֵאַרְץ אוֹיֵב:

(טז) וַיֵּשׁ תִּקְוָה לְאַחֲרֵיתֶךָ נְאֻם ה' וְשָׁבוּ בָנִים לְגְבוּלָם:

(יז) שְׁמוֹעַ שְׁמַעְתִּי אֶפְרַיִם מִתְנוּדָד... הַשְּׁבִי וְאֶשׁוּבָה...

(יח) כִּי אַחֲרֵי שׁוֹבֵי נַחְמְתִי וְאַחֲרֵי הוֹדְעֵי סִפְקֵתִי עַל יָרֵךְ...:

(כ) ... שׁוֹבֵי בְּתוּלַת יִשְׂרָאֵל שְׁבִי אֶל עַרְיָךְ אֵלֶּה:

(ירמיהו, פרק ל"א).

בפרשת וישלח, לאחר מיתת רחל וקבורתה, נאמר:

וַיֵּצֵב יַעֲקֹב מִצְבָּה עַל קְבֻרָתָהּ הוּא מִצְבַּת קְבֻרַת רַחֵל עַד הַיּוֹם:

(פרק ל"ה, פסוק כ').

מדוע יעקב הציב שם מצבה? ומדוע התורה טורחת להדגיש את המשך המצאות המצבה שם?

מיתת רחל ארעה בדרך, בהמשך לעזיבתם את בית אל (פרק ל"ה, פסוקים ט"ז - י"ח). בבית אל, מיד בעקבות ברכת ה' אל יעקב נאמר:

וַיֵּצֵב יַעֲקֹב מִצְבָּה בְּמָקוֹם אֲשֶׁר דָּבַר אֲתוֹ מִצְבַּת אֲבָן וַיִּסֶּף עָלֶיהָ נֶסֶף וַיִּצַק עָלֶיהָ שָׁמֶן:

(שם, פסוק י"ד).

מסתבר שיש קשר בין שתי המצבות: נראה שחטאיה של רחל יצרו מחשבה - אצל אחי יוסף, ואולי גם אצל יעקב עצמו - שבעקבות חטאיה אין מקום לרחל ולבניה בישראל. כשם שבדורות הקודמים היו אחים שנדחו מליטול חלק בברית עם ה' ומלנחול בארץ (ישמעאל ועשיו), יכול להיות שאף רחל ובניה ידחו. נראה שאחי יוסף ראו את חטאיה של רחל כהצדקה - אם לא כמניע - למכירת יוסף (וכך ניתן ללמוד גם מן העובדה שכאשר יוסף משחזר עבור האחים כלפי בנימין את המצב בו היו כלפי יוסף עצמו, הוא גרם להם לחשוב שבנימין גנב את גביע הניחוש). נראה שיעקב הבין שהעובדה שרחל לא נענשה בחו"ל, אלא מיתתה נדחתה עד כניסתם לארץ - עד לאחר שזכתה במזבח כפרה בבית אל ועד שניתנה לה הזדמנות לשוב בתשובה - מלמדת שמקומה של רחל הוא בארץ כנען, ושבניה זכאים לנחול בארץ עם אחיהם. כדי להדגיש עובדה זו לבניו ולדורות הבאים, קבר יעקב את רחל דווקא שם, במקום מיתתה, והעמיד שם מצבה, בארץ כנען, כהמשך למצבה הקודמת בבית אל, המקום בו ברח ה' את יעקב בנתינת הארץ, לומר: "אותה השגחה אלוקית שברכה אותי ונתנה בידי את ארץ כנען, דחתה את מיתת רחל עד לאחר הכניסה לארץ, העמידה בבית אל ושיבת רחל בתשובה, ללמד שמקומה ומקום בניה כאן בארץ". התורה באה ומאשרת מסר זה של יעקב בכך שהיא מדגישה את התקיימות המצבה שם.

על מסר זה של יעקב חוזר יעקב בפרשתנו, בדבריו ליוסף; כהמשך לדבריו הראשונים, בהם יעקב הדגיש את זכותו על הארץ ואת זכותו היתירה של יוסף בארץ, יעקב מזכיר את מיתת רחל ואת קבורתה, לומר שאף ההשגחה האלוקית לימדה שמקומה של רחל ומקומו של יוסף בן רחל הוא בארץ.

נראה עוד, שכך יש לבאר את הדגש "ואני" בתחילת הפסוק: "אני, יעקב, בעל אחוזת העולם בארץ, בעל הסמכות להנחיל את הארץ ואת חלק הבכורה בארץ, בחרתי לקבור את רחל במקום מיתתה, כדי לקבוע שמקום מיתתה הוא משמעותי ולא מקרי, ומשמעותו הוא שאתה, יוסף, זכאי לנחול בארץ".

* ..... *
 * כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון וליהודה ראק, תשס"ט *
 * לשאלות והערות ניתן לפנות ליהודה ראק בדוא"ל *
 * yrock20@gmail.com *
 * נערך על ידי צוות בית המדרש הוירטואלי *
 * ..... *
 * בית המדרש הוירטואלי *
 * מיסודו של *
 * The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash *
 * האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm> *
 * האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> *
 * ..... *
 * משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *
 * דוא"ל: office@etzion.org.il *
 * ..... *